

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО

ЛЕВАДА ОЛЕНА ВАЛЕРІЇВНА

УДК 342.766

ПІЛЬГИ Й ОБМЕЖЕННЯ В ПРАВІ:
ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА

12.00.01 «Теорія та історія держави і права;
історія політичних та правових учень»

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2019

Дисертація є рукописом.

Робота виконана в Науково-дослідному інституті державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України.

Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор **Петришин Олександр Віталійович**, Національна академія правових наук України, президент, дійсний член (академік) НАПрН України.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор **Стеценко Семен Григорович**, Запорізький національний університет, професор кафедри адміністративного та господарського права, член-кореспондент НАПрН України;

кандидат юридичних наук, доцент **Варич Ольга Григорівна**, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, доцент кафедри теорії права і держави юридичного факультету.

Захист відбудеться «03» квітня 2019 р. о 13⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.02 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 84-а.

Автореферат розіслано «01» березня 2019 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

К. В. Гусаров

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Прискорення в останні роки темпів європейської інтеграції України з Європейським Союзом обумовлює необхідність комплексного реформування правової системи держави, перегляду змісту базових засад регулювання суспільних відносин, демократизації політичної системи, підвищення стандартів забезпечення й захисту прав людини. Кінцевою метою таких перетворень є формування високого рівня правопорядку, створення організаційно-правових умов для ефективної реалізації правового статусу особи й безперешкодної реалізації нею своїх законних інтересів.

Досягти зазначеного неможливо без запровадження правових пільг та обмежень як специфічних регуляторів суспільних відносин, які закріплюються в законодавстві для окремих категорій їх учасників: осіб з особливими потребами, учасників бойових дій, дітей-сиріт та ін. З огляду на високу динамічність темпів розвитку сучасного глобалізованого суспільства, зміст багатьох діючих у правовому полі пільг та обмежень об'єктивно потребує їх періодичного перегляду й кореляції на законодавчому рівні відповідно до змін умов життя соціуму.

Нинішні норми, що впорядковують питання встановлення й надання пільг, закріплені на різних рівнях багатьох галузей законодавства. Деякі з таких норм є недосконалими, а їх положення часто суперечать Конституції України та іншим нормативно-правовим актам. Станом на сьогодні в системі національного законодавства правові пільги й обмеження регламентуються як на конституційному й законодавчому, так і на підзаконному рівнях. В Україні зазначена усталена система характеризується неоднорідністю законодавчої бази, що регулює умови надання пільг і встановлення обмежень. Більшість законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів не погоджені як слід між собою за замістом і не містять ні конкретних підстав для надання пільг і встановлення обмежень, ні критеріїв класифікації цих правових засобів, ні процедурних аспектів їх оформлення й реалізації. Якщо правові пільги передбачаються законодавством переважно для конкретної професійної групи осіб або для соціально не захищених верств населення, то правові обмеження в більшості випадків встановлюються в рамках визначення правового статусу суб'єктів владних повноважень. У зв'язку з тим, що інститут пільг та обмежень регламентується значною кількістю нормативно-правових актів, наділених різною юридичною силою й різною сферою дії, в

національному законодавстві створюються передумови для виникнення багатьох колізій і ускладненості в подальшій правозастосовній діяльності.

Випадки законодавчих колізій і неузгодженості зазначених правових актів обумовлюють необхідність перегляду їх положень на відповідність останніх конституційним нормам і вироблення однастих підходів до вирішення виникаючих спірних ситуацій. Про це свідчить Рішення Конституційного Суду України, яким було визнано неконституційним як скасування й обмеження пільг особам, постраждалим від Чорнобильської катастрофи, так і практика Верховного Суду України із цих питань (пільги щодо сплати ЄСВ для ФОП-пенсіонерів, обмеження на тимчасовий виїзд за кордон та ін.).

Наведені приклади підтверджують актуальність і доцільність даного дослідження в рамках оптимізації й систематизації законодавства у сферах надання пільг і встановлення обмежень.

Якісне наукове супроводження цього процесу виступає, в свою чергу, надійною гарантією своєчасності такого перегляду й оптимальності параметрів зміни кількості і змісту тієї чи іншої категорії юридичних пільг та обмежень. Отже, ще раз наголошуємо на своєчасності й практичній доцільності проведення комплексного загальнотеоретичного вивчення пільг та обмежень у праві з урахуванням традиційних і сучасних тенденцій розвитку юридичної доктрини.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертацію виконано в Науково-дослідному інституті державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України. Її тема відповідає пріоритетним напрямкам розвитку правової науки на 2011–2015 роки, затвердженим постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 24 вересня 2010 р. за № 14-10, і Переліку перспективних напрямів кандидатських і докторських дисертацій за юридичними спеціальностями, затвердженому постановою президії Національної академії правових наук України від 18 жовтня 2013 р. за № 86/11.

Тему дисертації затверджено постановою вченої ради Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України від 22 жовтня 2013 р., протокол № 10 і схвалено відділенням теорії та історії держави і права Національної академії правових наук України.

Мета й завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає в тому, щоб на підставі узагальнення існуючих наукових напрацювань, а також аналізу практики реалізації

законодавства України й зарубіжних держав, що регламентує порядок реалізації пільг та обмежень, розкрити їх зміст, виявити особливості регуляторного потенціалу, а також виробити рекомендації з удосконалення правового механізму їх дії.

Досягнення мети дисертаційної роботи передбачає вирішення таких основних завдань:

- розкрити сутність і особливості пільг та обмежень як засобів регулювання суспільних відносин;
- з'ясувати їх місце й роль у структурі механізму правового регулювання;
- охарактеризувати сучасний стан нормативно-правового забезпечення пільг та обмежень у правовій системі України;
- визначити їх значення в забезпеченні правового статусу особи;
- обґрунтувати функції пільг та обмежень у соціальній правовій державі;
- запропонувати класифікацію категорій «правові пільги» і «правові обмеження»;
- установити особливості регуляторного потенціалу правових пільг та обмежень;
- систематизувати правові підстави надання пільг і встановлення обмежень;
- сформулювати рекомендації з удосконалення правового механізму надання й реалізації правових пільг та обмежень з урахуванням основних тенденцій державотворення в Україні.

Вирішення поставлених завдань сприятиме збагаченню наукової доктрини загальної теорії держави і права та галузевих юридичних наук.

Об'єктом дослідження виступають суспільні відносини у сфері нормативного забезпечення й реалізації правових пільг та обмежень.

Предмет дослідження становлять характеристики й особливості правових пільг та обмежень як елементів механізму правового регулювання суспільних відносин.

Методи дослідження. Методологічною основою наукової роботи послужили загальнофілософські підходи, а також комплекс загальнонаукових і спеціально-юридичних методів дослідження. Вибір підходів і методів зумовлений багатогранністю об'єкта і предмета дисертаційного дослідження.

За допомогою системного методу визначено особливості механізму правового регулювання суспільних відносин, правового

статусу осіб та його елементів, ключові моменти нормативно-правового забезпечення пільг та обмежень у правовій системі України (підрозділи 1.1 – 1.3). Історичний метод дозволив всесторонньо вивчити розвиток теоретичних підходів до структури механізму правового регулювання, становлення понять «пільга» й «обмеження» в різних країнах з різними правовими системами (підрозділ 1.1) тощо. Порівняльно-правовий метод було застосовано з метою з'ясування співвідношення норм різних галузей законодавства й різних рівнів правового регулювання в забезпеченні надання пільг і встановлення правових обмежень в національній законодавчій системі. Окрім цього, він використовувався для дослідження ступеня правової регламентації пільг та обмежень, їх надання й забезпечення в законодавстві країн Західної Європи, а також у процесі порівняння міжнародно-правових норм і норм національного права, що дало змогу запропонувати відповідні рекомендації для вдосконалення законодавства України. Також було задіяно метод формальної логіки в сукупності з методом прогнозування, що допомогло сформулювати пропозиції з поліпшення чинного законодавства в досліджуваній сфері й підкреслити можливість прийняття профільного закону. Діалектичний метод дозволив розглядати проблеми, що вирішуються в дисертаційній роботі, в єдності їх змісту й форми, зокрема, пільги й обмеження системно вивчені в контексті їх взаємозабезпечуваності (підрозділ 1.1). На підставі системно-структурного методу критично узагальнено юридичну наукову літературу, галузеві норми законодавства й судову практику за темою дисертаційного дослідження. Прийоми логічного методу стали в нагоді для представлення в роботі доктринальних підходів до розкриття суті правових пільг і правових обмежень і проведення їх класифікації. Формально-юридичний метод сприяв поглибленому вивченню міжнародних документів, що встановлюють стандарти щодо закріплення правових пільг та обмежень, які в подальшому відображаються в конституціях і нормативно-правових актах зарубіжних держав і в законодавстві України, а також дослідженню судової практики з питань, що виникають у процесі використання спеціального судового способу встановлення правових обмежень.

Теоретико-методологічним підґрунтям дослідження стали наукові напрацювання таких українських і зарубіжних учених-правознавців, які у своїх працях торкалися різноманітних аспектів дослідження означеної проблематики, як С. С. Алексєєв, О. М. Бандурка, В. М. Баранов, С. В. Бобровник, О. Г. Варич, В. М. Ведяхін, М. В. Вітрук, М. Ф. Головатий, О. М. Головка,

І. Я. Дюрягін, С. А. Калінін, О. В. Мурза, М. М. Козюк, А. М. Колодій, В. М. Косович, І. І. Кравченко, М. В. Кравчук, Д. В. Лук'янов, О. В. Малько, М. І. Матузов, Я. Я. Назаренко, В. І. Новосьолов, Н. М. Оніщенко, О. З. Панкевич, М. Є. Панкіна, Н. М. Пархоменко, О. В. Петришин, Т. О. Пікуль, С. П. Погребняк, І. М. Погрібний, С. В. Поленіна, П. М. Рабінович, О. Ф. Скаун, М. Л. Смолярова, С. Г. Стеценко, М. В. Філіппова та ін. Нормативною основою дисертації стали положення актів діючого законодавства України і зарубіжних держав, міжнародно-правові акти в сфері прав людини тощо.

Емпіричну основу дослідження складають наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених з філософії, теорії й філософії права, історії політичних і правових учень, галузевих юридичних наук, положення міжнародних договорів, нормативно-правових актів України й зарубіжних держав, а також узагальнення вітчизняної судової практики й матеріалів офіційної статистики.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є однією з перших комплексних загальнотеоретичних праць, у якій з використанням сучасних методів пізнання, урахуванням новітніх досягнень теорії держави і права надано загальнотеоретичну характеристику правових пілг та обмежень шляхом визначення категоріального апарату, основ його розроблення й реалізації, встановлення нормативно-правових засад функціонування, характеристики вимог, яким вони повинні відповідати, накреслення основних завдань, які ними виконуються в демократичній правовій державі, їх ролі в механізмі правового регулювання суспільних відносин.

У дисертаційній роботі сформульовано й обґрунтовано нижченаведені наукові положення, які виносяться на захист:

уперше:

- на підставі вітчизняного й зарубіжного досвіду комплексно проаналізовано процес формування та розвитку пілг і обмежень у їх взаємозв'язку, як засобів регулювання суспільних відносин та їх закріплення в державному механізмі правового регулювання суспільних відносин;

- розроблено та детально проаналізовано функціональну спрямованість правових пілг, виокремлено компенсаційну і стимулюючу функції, категоризовано й охарактеризовано взаємозв'язок та взаємодоповнюючий вплив низки раніше не досліджених функцій, таких як регулятивна, забезпечувальна, орієнтаційна, попереджувальна та інтеграційна;

– охарактеризовані мірила ефективності правових обмежень, серед яких: економічні, ідеологічні, суспільно-політичні, соціально-психологічні, формально-юридичні; доведено, що специфіка обмежень залежить також від середовища їх застосування, що може посилювати їх функціонування або, навпаки, його знижувати;

– запропоновано авторську дефініцію поняття «регуляторний потенціал» правових обмежень – це міра цілеспрямованого, успішного, ефективного й динамічного регулювання правом суспільних відносин;

– визначено низку чинників та умов, які необхідно брати до уваги при оцінці регуляторного потенціалу й ефективності правових обмежень, до яких належать: 1) адекватність та відповідність правових стимулів і правових обмежень інтересам і мотивам регулювання; 2) досконалість законодавства, правил, засобів та методів проведення правозастосовної діяльності; 3) рівень правової культури суспільства загалом, і окремої особистості (групи осіб) зокрема; 4) загальний стан законності в державі; 5) існування конкретної, чіткої, зрозумілої і доступної кожному громадянину системи стимулів та обмежень у праві; 6) наявність індивідуального й диференційованого підходів до їх реалізації; 7) системна єдність і комплексність у використанні даних юридичних засобів тощо;

– обґрунтовано низку першочергових заходів, необхідних для підвищення ефективності правових пільг як засобу правового регулювання суспільних відносин в Україні, а саме: а) забезпечити їх гарантіями – юридичними (прийняттям відповідного закону, систематизацією і стандартизацією галузевих норм різних рівнів правового регулювання, встановленням єдиних і прозорих процедур останнього тощо) і фінансовими (новими джерелами фінансування, монетизацією пільг та ін.), які дозволять законно, своєчасно, реально і справедливо отримувати цільові пільги особами, яким вони надаються; б) установити міру юридичної відповідальності щодо суб'єктів, які перешкоджають наданню пільг особам, які їх потребують, а також щодо осіб, які ними зловживають; в) удосконалити позасудовий механізм захисту прав осіб, яким надаються пільги, для оптимізації інструментарію захисту прав і зниження навантаження на судові органи;

удосконалено:

– правові підходи до визначення пільг та обмежень у системі правового регулювання суспільних відносин (на основі аналізу практики нормативного закріплення пільг і обмежень та дослідження релевантної наукової доктрини держав, що належать до різних правових сімей, визначено закономірності та ключові відмінності в підходах до

першочергового цілепокладання щодо понять пільги, привілеї, імунітети, гарантії, обмеження тощо; обґрунтовано взаємозв'язок між еволюцією вказаних підходів та плюралізмом поглядів щодо розуміння сутності права та трактування категорії «правове регулювання»;

– положення про те, що загальною підставою для надання пільг є передусім соціальний характер держави, й аргументацію, що без надання пільг (і встановлення обмежень) неможливо забезпечити ефективне регулювання суспільних відносин з боку держави (на основі аналізу моделей соціальної держави, таких як держава соціальної безпеки, соціальна держава загального добробуту та ін.);

– процес (критерії) розмежування понять «пільга» («правова пільга»), «імунітет», «привілей», «гарантія» і підхід до класифікації функцій правових пільг;

– обґрунтування важливості інтегративної функції правових пільг, що дає змогу особам, яким надаються пільги, легше адаптуватися до соціальних процесів, що є особливо актуальним у контексті інтеграції внутрішньо переміщених осіб в Україні;

– розробки про співвідношення й доцільність норм сучасного антикорупційного законодавства в частині встановлення реальної реалізації правових обмежень стосовно деяких категорій громадян (у контексті реалізації антикорупційної політики в Україні);

набули подальшого розвитку:

– пропозиції щодо напрямків удосконалення законодавчого й підзаконного рівня правового регулювання правових пільг та обмежень; обґрунтовано принциповий характер підзаконного рівня й підкреслено його важливість, оскільки саме на ньому закріплюється процедура надання й реалізації цих правових засобів;

– наукові розробки щодо визначення ролі соціальних умов, що передують установам пільг державою (визначено, що європейська інтеграція, перспектива вступу до Європейського Союзу і приведення національного законодавства у відповідність до стандартів співтовариства повинні стати каталізатором усіх майбутніх реформ у цій сфері);

– рекомендації щодо розроблення профільного закону, що має закріпити єдині основні стандарти встановлення й забезпечення пільг.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані в дисертації наукові положення, висновки і практичні пропозиції можуть бути застосовані :

– у *науково-дослідницькій діяльності* – для подальшого розкриття проблем механізму правового регулювання суспільних

відносин, його елементного складу, ролі в утвердженні цінностей демократії, правової держави і громадянського суспільства;

– у *нормотворчій сфері* – у процесі вдосконалення законодавчого закріплення пілґ та обмежень, як елементів механізму правового регулювання суспільних відносин і правового статусу особи, їх розмежування, систематизації галузевого законодавства й підзаконних нормативно-правових актів з досліджуваних питань;

– у *правозастосовній сфері* – як допоміжний матеріал при виробленні одностайної позиції щодо досліджуваних питань, які можуть виникнути у практиці Верховного Суду й Конституційного Суду України;

– у *навчальному процесі* – при підготовці відповідних розділів підручників з теорії держави і права, у викладанні навчального курсу з теорії держави і права, при читанні лекцій і проведенні практичних занять, у науково-дослідницькій роботі студентів.

Апробація результатів дослідження. Результати дисертації обговорювалися на засіданнях вченої ради Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування. Ключові положення роботи були представлені авторкою на науково-практичних конференціях, серед яких: Міжнародна науково-практична конференція «Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні», (м. Ужгород, 17-18 лютого 2017 р.); XIII Міжнародна науково-практична конференція «Від громадянського суспільства – до правової держави» (м. Харків, 21 квітня 2017 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція: «Законодавство України: недоліки, проблеми систематизації та перспективи розвитку» (м. Херсон, 10-11 лютого 2017 р.); VIII Міжнародна науково-практична конференція «Розвиток трудового права і права соціального забезпечення: теорія і практика» (м. Харків, 5 жовтня 2018 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення й висновки, сформульовані в науковому дослідженні, знайшли відображення в чотирьох статтях, опублікованих у фахових наукових виданнях України, в одній статті, опублікованій у науковому періодичному виданні іншої держави, й у тезах чотирьох доповідей на вказаних науково-практичних конференціях.

Структура й обсяг дисертації зумовлені предметом, метою й завданнями дослідження, логікою й послідовністю розкриття його теми й викладення результатів. Робота складається зі вступу, трьох розділів, які включають дев'ять підрозділів, з висновків, списку використаних джерел і додатку. Загальний обсяг дисертації становить – 175 сторінок, з

яких основного тексту – 157 сторінок, кількість використаних джерел становить – 188 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано вибір теми дисертації, визначено її зв'язок з науковими програмами, планами й темами, сформульовано мету й завдання дослідження, виокремлено його об'єкт і предмет, розкрито функціональні можливості застосовуваних у роботі методів, визначено її теоретико-методологічну й емпіричну базу, вказано на положення наукової новизни отриманих результатів, сформульовано практичне значення одержаних результатів, наведено відомості щодо апробації матеріалів дисертації і публікацій авторки, зазначено структуру й обсяг наукової роботи.

Розділ 1 «Пільги й обмеження як правові засоби регулювання суспільних відносин» складається з трьох підрозділів, у яких розкриваються історичні й системні аспекти розвитку пільг та обмежень як елементів структури механізму правового регулювання суспільних відносин. Установлюється правова природа цих правових засобів, провадиться розмежування термінів «пільга» й «обмеження», обґрунтовується їх взаємозабезпечуваність. Аналізуються особливості нормативно-правового регулювання забезпечення пільг та обмежень у правовій системі України.

У підрозділі 1.1 *«Пільги й обмеження в структурі механізму правового регулювання суспільних відносин»* проаналізовано генезу пільг та обмежень як правових засобів регулювання суспільних відносин у структурі державного механізму правового регулювання. Виокремлено характерні відмінності та спільні риси в підходах до розуміння сутності цих юридичних засобів у різних правових системах і до їх закріплення на рівні актів міжнародного публічного права (Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права й Міжнародний акт про економічні, соціальні і культурні права). Обґрунтовано розмежування термінів «пільга», «гарантія» та «імунітет». Розкрито плюралізм поглядів на визначення поняття, сутності й елементного складу механізму правового регулювання суспільних відносин й показано нагальну потребу реформування співвідношення засобів правового регулювання та їх обмеження в рамках цього механізму. Спираючись у дослідженні на діалектичний підхід, авторка доводить взаємозабезпечуваність категорій «пільга» та «обмеження» і встановлює їх баланс.

Зроблено висновок, що ці правові поняття є базовими узагальнюючими юридичними категоріями щодо багатьох засобів регулювання правових відносин. Доведено, що вони є парними, діалектично пов'язаними категоріями науки теорії держави і права, які спільно з іншими елементами механізму правового регулювання впорядковують суспільні відносини і здійснюють вплив на розвиток суспільних відносин з обох сторін: а) стимулюють їх постійний розвиток і б) запобігають негативним наслідкам, а оскільки суспільство постійно розвивається та рухається вперед, залежно від цього змінюються і правовідносини, а правові пільги та обмеження стають тією рушійною силою, що не дає їм застаріти.

У підрозділі 1.2 «Пільги й обмеження як складники правового статусу особи» з'ясовано правову природу пільг та обмежень, охарактеризовано конструкції «правовий статус особи» і «правове становище особи», визначено види й розкрито елементний склад правового статусу особи й окреслено проблематику реалізації останнього за рахунок пільг та обмежень.

Наголошується, що пільги й обмеження – самостійні категорії, що потребують системного дослідження й комплексного розроблення. Аргументовано, що без цих правових засобів неможливо забезпечити ефективне регулювання суспільних відносин. А оскільки стан забезпечення прав і особистої безпеки особи та створення умов для захисту її законних інтересів складають зміст діяльності держави, трансформація й ускладнення суспільних відносин, учасниками яких виступають громадяни та іноземці, змушує законодавця постійно переглядати наповнення їх правового статусу в частині визначення обсягу і змісту прав, свобод і обов'язків.

У підрозділі 1.3 «Особливості нормативно-правового забезпечення пільг та обмежень у правовій системі України» вказано на активізацію динаміки процесів нормативно-правового забезпечення пільг та обмежень у вітчизняній правовій системі в контексті поглиблення процесів оновлення національної системи законодавства, демократизації та європейської інтеграції.

Проведено поглиблений аналіз особливостей нормативно-правового забезпечення пільг та обмежень на конституційному, законодавчому й підзаконному рівнях. Відмічається, що сформована в Україні система юридичної регламентації правових пільг і правових обмежень характеризується неоднорідністю законодавчої бази, яка регулює підстави надання пільг або накладення обмежень та їх реалізації, що призводить до подвійного регулювання та

неузгодженості, що в свою чергу негативно впливає на практику правозастосовної діяльності з цього питання (приклади неспроможності надання пілг та питання щодо відповідності Конституції України актів щодо припинення надання пілг деяким категоріям населення).

Висунуто законопроектні пропозиції щодо закріплення питань, пов'язаних з наданням і забезпеченням пілг у єдиному нормативно-правовому акті. Розробка та прийняття такого нормативно-правового акту дозволить систематизувати та привести у відповідність більшість існуючих нормативних актів, що регламентують процедуру закріплення різноманітних пілг на всіх рівнях та порядок їх надання (а також відповідальність за їх ненадання та зловживання ними), створить такі умови, завдяки яким кількісний показник перейде в якісний.

Розділ 2 «Пілги як явище юридичної дійсності» охоплює три підрозділи, які дали змогу навести сутність і особливості пілг як засобів регулювання суспільних відносин, проаналізувати їх роль в Україні в контексті євроінтеграційних законодавчих змін, визначити обставини, що спонукають державу до встановлення правових пілг, виокремити функції пілг та охарактеризувати роль і специфіку імунітетів як інструменту правового регулювання, а також проаналізувати юридичні й фактичні підстави надання пілг з урахуванням соціального характеру держави як основного чинника, що має сприяти встановленню пілг.

У підрозділі 2.1 «Сутність і особливості пілг як засобів регулювання суспільних відносин» розкрито сутнісні характеристики й роль пілг у системі правового регулювання суспільних відносин як інструменту виконання соціальної функції держави. Визначено їх роль як інституту полегшення соціального становища суб'єктів права і створення сприятливих умов для задоволення їх потреб і реалізації законних інтересів. Надано характеристику правових пілг як інструменту реалізації диференційованого підходу у правовому регулюванні. Розкрито роль пілг як каталізатора «розширення» правового статусу особи і громадянина та як засобу стимулювання та спонукання особи до бажаної поведінки.

Здійснено аналіз ролі пілг в Україні в умовах євроінтеграційних реформ правової системи. Визначено обставини, що спонукають державу до встановлення пілг та встановлено відповідні фактичні та юридичні чинники. Розкрито роль інститутів громадянського суспільства (на прикладі недержавних організацій) в справі ініціювання пілг та доведено, що іноді це призводить до прямого протиставлення недержавних організацій як інститутів громадянського суспільства

безпосередньо державі, що є непродуктивним та свідчить про нездорові відносини між указаними суб'єктами.

У підрозділі 2.2 «Функції і значення правових пільг у соціальній правовій державі» розглядаються підходи до тлумачення понять «функція» і «функція пільг». Детальний аналіз законодавства дозволив виокремити такі функції: крім класичних компенсаційної та стимулюючої, ще й забезпечувальну, виховну, мотиваційну, орієнтаційну, попереджувальну, стабілізаційну, захисну, інтегративну, регуляторну та функцію соціального контролю.

Відмежовано правові пільги від імунітетів, зроблено висновок, що загальноправова категорія «імунітет» може тлумачитися як самостійний правовий засіб держави, за допомогою якого реалізується виключне право осіб, які займають особливе положення в міждержавницьких, державницьких і суспільних відносинах.

У підрозділі 2.3 «Правові підстави надання й реалізації пільг» шляхом критичного вивчення національного законодавства виокремлено підстави, за якими надаються пільги – юридичні та фактичні.

Окреслено сфери суспільного життя, в яких законодавчо передбачено надання пільг і, на підставі відповідних нормативно-правових актів визначено специфічні вимоги, обставини, особливості й кінцеву мету їх отримання. Зазначено, що загальною підставою для надання пільг є соціальний характер держави як суспільно-політичного утворення.

Розділ 3 «Обмеження як засіб правового стримування поведінки суб'єктів суспільних відносин» налічує три підрозділи, що містять зміст і класифікацію правових обмежень, вказують на їх регуляторний потенціал, способи й категорії, за якими можна виміряти їх ефективність, розкривають взаємозв'язок між установленою правом метою правового обмеження й задоволенням інтересів суб'єктів права.

У підрозділі 3.1 «Зміст і класифікація правових обмежень» визначено зміст діючих у правовій системі обмежень, сформовано їх наукову модель і проведено класифікацію цих засобів.

Встановлено характерні ознаки реалізації правових обмежень, такі як: 1) направленість на стримування власних інтересів суб'єкта і одночасно на задоволення інтересів протилежної сторони у правовідносинах і громадських інтересів в охороні та захисті; 2) фактичне відображення зменшення обсягу можливостей, свободи, а значить і прав особистості, що здійснюється за допомогою обов'язків, заборон, покарань, призупинень, обмеження можливостей і типів поведінки суб'єктів; 3) вираження негативної правової мотивації;

4) виконання охоронної функції щодо суспільного та державного інтересу; 5) мають на меті зниження негативної активності.

Встановлено такі критерії їх класифікації, як-то: 1) належність до нормативного акта, в якому передбачається конкретне обмеження; 2) місце цього правового акта в ієрархії всіх нормативно-правових актів; 3) сфера діяльності, на яку розраховано цей акт; 4) зміст регуляторного впливу останнього на суб'єктів соціальних відносин; 5) елемент структури норми права, яка передбачає обмеження; 6) тривалість дії в часі; 7) ступінь визначеності осіб, на яких розраховані обмеження; 8) способи застосування (реалізації) того чи іншого обмеження.

У підрозділі 3.2 *«Регуляторний потенціал правових обмежень»* обґрунтовано сутність і співвідношення термінів «потенціал» та «ефективність» в їх соціальному вимірі в контексті здійснення правових обмежень. Установлено, що їх регуляторний потенціал може бути визначено через співвідношення між результатом їх використання й передбачуваною метою.

Доведено, що критерії ефективності правових обмежень частково співпадають з загальними критеріями результативності всієї правової системи – економічними, ідеологічними, суспільно-політичними, соціально-психологічними та формально-юридичними факторами. Виокремлено низку чинників, які впливають на рівень ефективності правових обмежень.

Розкривається поняття соціальної та політичної ефективності правових обмежень. Називаються критерії, за якими цей юридичний засіб може бути ефективним: 1) адекватність та відповідність правових стимулів і правових обмежень інтересам, мотивам і установкам; 2) досконалість законодавства та правил, засобів та методів проведення правозастосовної діяльності; 3) загальний рівень правової культури суспільства і окремої особистості зокрема; 4) стан законності в державі; 5) створення конкретної, чіткої, зрозумілої і доступної кожному громадянину системи стимулів і обмежень у праві; 6) індивідуальний і диференційований підходи до їх реалізації; 7) системна єдність, комплексність у використанні даних юридичних засобів тощо.

У підрозділі 3.3 *«Правова доцільність і механізм реалізації обмежень»* встановлено взаємозв'язок між визначеною законодавством метою суб'єктів права й задоволенням їх інтересів у контексті «двостороннього» введення правових обмежень. Акцентується увага на нормалізації відносин у суспільстві з боку держави й на обмеженні повноважень державних органів з метою недопущення свавілля і зловживання з її боку.

Відображено правове закріплення балансу відповідності, доцільності й обґрунтованості правових обмежень у ключових міжнародних документах з прав людини й у Конституції України. Розкрито процедурно-процесуальний механізм реалізації таких обмежень у його конфігураціях – звичайній процедурній і спеціальній судовій і з'ясовано обставини й випадки їх реалізації.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення й вирішення наукового завдання, що полягає у наданні загальнотеоретичної характеристики пільг та обмежень, у розкритті їх змісту, виявленні особливостей регуляторного потенціалу, а також виробленні рекомендацій з удосконалення правового механізму їх дії.

Основні науково-теоретичні та практичні результати дослідження викладені в таких висновках:

1. Пільги й обмеження виступають важливими елементами правового статусу особи. Вони встановлюються з метою створення організаційно-правових можливостей для забезпечення комфортних умов життєдіяльності окремих категорій громадян, підвищення соціальних стандартів їх життя, сприяння повноцінного здійснення ними своїх прав і законних інтересів, розвитку різних сфер господарювання, зміцнення підвалин законності і правопорядку в суспільстві. З огляду на сучасні тенденції становлення України як правової соціальної держави, роль пільг та обмежень залишається надзвичайно важливою, а питання оптимального правового забезпечення реалізації ними регуляторного потенціалу залишається одним з найбільш вагомих для держави й соціуму.

2. Основне призначення пільг та обмежень у процесі правового регулювання суспільних відносин прямо пов'язано з гармонізацією інтересів осіб, певних соціальних груп і держави. Цьому активно сприяє функціональна спрямованість правових пільг. Можна виділити низку функцій правових обмежень, за допомогою яких більш повно реалізуються завдання, що постають перед пільгами. Основні функції останніх – компенсаційна і стимулююча. Окрім них, існують також інші, а саме: регулятивна, забезпечувальна, орієнтаційна, попереджувальна й інтеграційна.

3. Порядок надання пільг може залежати від конкретних життєвих обставин – дій і подій дійсності, правових станів, з якими норми права пов'язують виникнення, припинення і зміну правовідносин

або настання інших юридичних наслідків. Аналіз національного законодавства засвідчив, що за загальним правилом можемо виокремлювати підстави, за якими надаються пільги: юридична підстава має місце, коли право на їх отримання передбачено в нормативно-правовому акті, а фактична – коли того вимагають соціальні умови, в яких знаходиться особа, на яку розраховано ту чи іншу пільгу.

4. У процесі характеристики вимірів ефективності правових обмежень треба виокремити ті з них, які свідчать про результативність усієї правової системи, а саме, що охоплюється факторами економічними, ідеологічними, суспільно-політичними, соціально-психологічними й формально-юридичними. На ефективність юридичних обмежень має певний вплив також середовище, в якому вони застосовуються і яке може посилювати ефективність їх дії або, навпаки, знижувати. Під регулятивною ефективністю мається на увазі вдале й динамічне впорядкування правом суспільного життя. В умовах нестабільної політичної ситуації, високого рівня соціальної конфронтації й за браком ціннісних орієнтирів у соціумі, будь-які правові засоби не завжди у змозі досягти поставленої мети, а тому їх ефективність залишатиметься на низькому рівні.

5. Наведена в дисертації класифікація правових обмежень не є вичерпною й може бути розширена з урахуванням положень як чинного законодавства, так і правозастосовної практики. Оскільки сама правова конструкція правових обмежень у більшості випадків пов'язана з обмеженням прав і свобод особи, їх подальше доктринальне розроблення вимагає пильної уваги дослідників – представників різних галузей юридичної науки.

6. При реформуванні системи пільг варто брати до уваги те, що повністю відмовитися від останніх неможливо, оскільки рівень соціального забезпечення населення України не створює необхідних умов для забезпечення гідного рівня життя осіб, які потребують цього розглядуваного правового засобу. При наданні пільг треба додержуватися таких правових принципів, як: соціальна справедливість, законність, рівність та адресність. Однак, беручи до уваги значне пільгове навантаження в нашій державі, необхідно впровадити низку заходів щодо нормалізації системи надання пільг та забезпечити відповідальність за невідповідне їх надання та зловживання ними.

7. Для підвищення ефективності правових пільг, як засобу правового регулювання суспільних відносин потрібно: а) надати їм юридичних та фінансових гарантій, які забезпечать законне, своєчасне, реальне і справедливе отримання цих пільг особами, які мають право на

них; б) установити міру юридичної відповідальності щодо осіб, які перешкоджають наданню пільг особам, які потребують соціальної допомоги. З метою уникнення значної кількості недоліків у системі правового регулювання пільг, рекомендується прийняти загальний нормативно-правовий акт, який систематизував би всі види пільг, що існують в Україні, упорядкував би їх категоріальний апарат, змістовне наповнення, процедуру їх визначення й установив юридичну відповідальність за ненадання цього важливого правового засобу.

8. Зроблено пропозиції щодо нагальної потреби виокремлення нової методики – кваліметричного аналізу, що містить у собі новітні підходи до виміру ефективності і процесів оцінки якості правових явищ, предметів, об'єктів тощо.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких відображені основні результати дослідження:

1. Левада О. В. Правові обмеження як засоби попередження зловживання правом (теоретико-правовий аспект). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 1 (88). С. 192–200.

2. Левада О. В. Пільги і обмеження як складові правового статусу особи. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2017. № 23. С. 193–195.

3. Левада О. В. Правові пільги як спосіб регулювання суспільних відносин: теоретико-правова характеристика. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2017. № 2 (77). С. 26–33.

4. Левада О. В. Класифікація правових обмежень як засобів регулювання суспільних відносин. *Проблеми законності: збірник наукових праць*. 2017. Випуск 138. С. 194–201.

5. Левада Е. В. Особенности нормативно-правовой регламентации льгот и ограничений в системе национального законодательства Украины (теоретико-правовой аспект). *Leges si Viata*. IULIE. 2017. С. 61–65.

Наукові праці, в яких засвідчено апробацію матеріалів дослідження:

1. Левада О. В. Пільги у системі способів правового регулювання суспільних відносин. *Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні*: матеріали Міжнародного наукового симпозіуму. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2017. С. 10–13.

наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 17-18 лютого 2017 р.). Ужгород, 2017. С. 22–24.

2. Левада О. В. Правові пільги в системі способів регулювання суспільних відносин. *Від громадянського суспільства – до правової держави*: тези доп. на XIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 21 квітня 2017 р.). Харків, 2017. С. 92–94.

3. Левада О. В. Основні риси правових обмежень як засобів попередження зловживання правом. *Законодавство України: недоліки, проблеми систематизації та перспективи розвитку*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Херсон, 10-11 лютого 2017 р.). Херсон, 2017. С. 15–17.

4. Левада О. В. Фінансово-правове забезпечення пільг у правовій системі України: сучасний стан. *Розвиток трудового права і права соціального забезпечення: теорія і практика*: тези доп. та наук. повідомлень учасників VIII Міжнар. наук.-практ. конференції, (м. Харків, 5 жовтня 2018 р.). Харків, 2018. С. 501–503.

АНОТАЦІЯ

Левада О. В. Пільги й обмеження у праві: загальнотеоретична характеристика. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2019.

У дисертаційній роботі проаналізовано основні сучасні підходи до визначення таких понять, як «пільга», «правова пільга», «привілей», «іміунітет», «механізм правового регулювання», «правовий статус», «обмеження» й наголошено на неоднотайності поглядів на їх розуміння. Визначено місце пільг та обмежень у структурі державного механізму правового регулювання суспільних відносин, їх роль як вагомих складників правового статусу особи, особливості їх нормативно-правового забезпечення в національному законодавстві України й у ключових міжнародно-правових актах з прав людини.

Грунтовно розглянуто питання сутності й особливостей пільг як правових засобів регулювання суспільних відносин, їх функцій і значення, а також правових підстав (юридичних і фактичних) їх надання в соціальній правовій державі. Деталізовано зміст, класифікацію й

регуляторний потенціал правових обмежень. Комплексно вивчено механізм реалізації таких пільг та обмежень, наголошено на обов'язковості і правовій доцільності їх законодавчого закріплення в Україні як правовій соціальній державі.

Акцентовано увагу на тому, що проведена в цій науковій роботі загальнотеоретична характеристика правових пільг та обмежень є актуальною не тільки в контексті загальнотеоретичних досліджень порушеної проблематики, а й сучасних тенденцій, спрямованих на реформування національної правової системи відповідно до євроінтеграційних реформістських процесів.

Ключові слова: пільга, правова пільга, механізм правового регулювання, правовий статус особи, імунітет, функції пільг, правові обмеження, регуляторний потенціал та ефективність правових обмежень.

АННОТАЦИЯ

Левада Е. В. Льготы и ограничения в праве: общетеоретическая характеристика. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 «Теория и история государства и права; история политических и правовых учений». - Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Министерство образования и науки Украины, Харьков, 2019.

В диссертационной работе проанализированы основные современные подходы к определению понятий «льгота», «правовая льгота», «привилегия», «иммунитет», «механизм правового регулирования», «правовой статус», «ограничения» и акцентировано внимание на неоднозначности взглядов на их толкование. Определено положение льгот и ограничений в структуре государственного механизма правового регулирования общественных отношений, их роль как весомых составляющих правового статуса лица, особенности их нормативно-правового обеспечения в национальном законодательстве Украины и в ключевых международно-правовых актах по правам человека.

Отдельно проанализированы вопросы сущности и особенностей льгот как средств регулирования общественных отношений, их функций и значения, а также правовых оснований (юридических и фактических) их предоставления в социальной правовом государстве. Проведена

детализация содержания, классификации и регуляторного потенциала правовых ограничений. Исследован механизм реализации льгот и правовых ограничений, отмечена целесообразность как обязательное требование их введения в Украине как в правовом социальном государстве.

Акцентируется внимание на том, что представленная в диссертационной работе общетеоретическая характеристика правовых льгот и ограничений, является актуальной не только в контексте общетеоретических исследований по данной проблематике, но и современных тенденций, направленных на реформирование национальной правовой системы Украины в соответствии с евроинтеграционными реформистскими процессами.

Ключевые слова: льгота, правовая льгота, механизм правового регулирования, правовой статус лица, иммунитет, функции льгот, правовые ограничения, регуляторный потенциал и эффективность правовых ограничений.

SUMMARY

Levada O. V. Benefits and limitations in law: general theoretical characteristics. - Qualification scientific work on the rights of Manuscript.

The thesis for obtaining the scientific degree of Candidate of Legal Sciences, specialty 12.00.01 «Theory and history of state and law; history of political and legal studies». – Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2019.

The thesis analyzes the main modern approaches to the definition of the concepts of “privilege”, “legal privilege”, “privilege”, “immunity”, “mechanism of legal regulation”, “legal status”, “restriction” and focuses on the ambiguity of approaches to the definition of these concepts. The work studies the place of benefits (privileges) and restrictions in the structure of the state mechanism of legal regulation of public relations, their role as components of the legal status of a person and defines the features of their regulatory provision in national legislation of Ukraine and key international legal acts on human rights.

The paper separately analyzes the issues of the legal nature and features of benefits (privileges) as a means of regulating social relations, their functions, meaning and legal grounds (legal and actual) of their provision in a social law-based state. A detailed elaboration of the content, classification and regulatory potential of legal restrictions has been carried out in this work. The mechanism of implementation of legal restrictions is investigated,

emphasizing on expediency as an obligatory requirement of their introduction in a legal social state.

From the practical standpoint, the paper reveals the problem of overloading the preferential system and provides for recommendations regarding the "refinement" of the system of benefits (privileges) and ensuring accountability for cases of relevant violations or abuse.

Furthermore, it is emphasized that the general theoretical characteristics of legal benefits (privileges) and restrictions presented in the study are relevant in the context of not only general theoretical studies on this topic but also modern trends in reforming the national legal system of Ukraine in the context of European integration.

Finally, the work focuses on the relevant modern Ukrainian legislation on this issue, highlighting its imperfection. The provisions often contradict each other as well as the Constitution of Ukraine and other acts. The modern system of national legislation regulates benefits (privileges) and restrictions at constitutional, legislative and by-law levels. Some of the legislative and regulatory acts are uncoordinated and substitute each other on various grounds, such as the granting of privileges and the setting of restrictions, criteria for their classification, as well as the procedural aspects of their design and implementation.

While benefits are provided for by law only for a particular professional group or for socially vulnerable groups of the population, restrictions, in most cases, are foreseen within the definition of the legal status of subjects of their own authority. The fact that the institute of privileges and restrictions is regulated by a large number of normative legal acts, endowed with different legal force and different sphere of action, creates the preconditions for the emergence of a large number of conflicts of national legislation and the complication of further enforcement activities.

The work explores the possibilities of preventing such situations through the adoption of the relevant regulatory legal act and provides for recommendations on its structure and substance, thereby increasing its relevance from the standpoint of actual regulatory implementation and denies its purely theoretical orientation.

Keywords: privilege, legal privilege, mechanism of legal regulation, the legal status of a person, immunity, privilege functions, legal restrictions, regulatory capacity and effectiveness of legal restrictions.

Відповідальний за випуск
кандидат юридичних наук, доцент
Уварова О. О.

Підписано до друку 27.02.2019 р. Формат 60x90/16
Папір офсетний. Віддруковано на різнографі.
Ум. друк. арк. 0,7. Обл.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. № ____

Друкарня ТОВ «ПромАрт»
61023, Україна, м. Харків, вул. Весніна, 12.
Тел. (057) 717-28-80